

DREWNIANE KOŚCIOŁY

Opracowanie: Magdalena Michniewska

Podstawowa literatura:

R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku*, Ossolineum 1981 r.;
R. Brykowski, M. Kornecki, *Drewniane kościoły w Małopolsce Południowej*, Ossolineum 1984 r.;
M. Kornecki, *Kościoły drewniane w Małopolsce*, Kraków 1999 r.
G. Ruszczyk, *Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, Warszawa 2007

kościół - pojęciem tym określa się świątynię katolicką i wszystkich kościołów reformowanych
cerkiew - to świątynia obrządku wschodniego, a więc prawosławna lub greckokatolicka

W takim znaczeniu pojęcia te są stosowane obecnie. Jednak dawniej nazwa „cerkiew” używana była na całej Słowiańszczyźnie na określenie murowanej lub drewnianej świątyni chrześcijańskiej. Termin „kościół” pojawił się w Polsce dopiero w XI w. i wyparł nazwę „cerkiew” w XV w. Słowo „kościół” wywodzi się od łac. słowa „castellum” (miejsce warowne, zamek), sugeruje zatem obronny charakter dawnych świątyń i pierwotnie stosowane było głównie do budowli murowanych.

I. HISTORIA

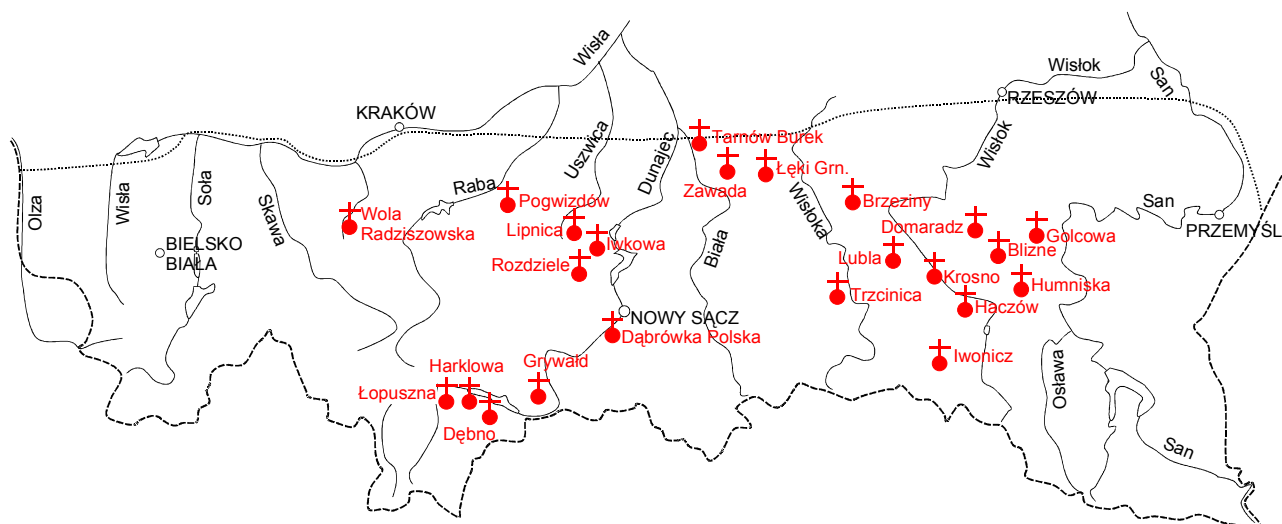
W zachodniej Europie drewniane budownictwo sakralne zanikło wcześniej i do naszych czasów na tych terenach zachowały się nieliczne budowle. Najciekawszy jest kościół w **Greensted** w Anglii, zbudowany pierwotnie z osadzonych w ziemi pionowych słupów (tzw. konstrukcja słupowo-palisadowa). Kościół ten datowany był dawniej na 845 r., jednak badania dendrochronologiczne wykazały, że powstał między 1050 a 1100 r. Być może jest to najstarszy kościół drewniany w Europie.

Sporo kościołów drewnianych znajduje się natomiast w Skandynawii. Między XI a XIV w. powstało tu ok. 1200 kościołów o ciekawej konstrukcji szkieletowo-masztowej. Do dziś zachowało się ich ok. 30. Najstarszy zachowany kościół, w miejscowości **Urnes** w Norwegii, powstał między 1100 a 1150 r., ale zawiera on fragmenty ze starszej, pierwszej świątyni z 1050 r. (pięknie rzeźbiony portal). Za najpiękniejszy uznawany jest kościół w **Borgund** z XII w. W **Karpaczu** (Sudety) można zobaczyć jeden ze skandynawskich kościołów - tzw. Świątynię Wang. Powstał on w 1 poł. XIII w. w pd. Norwegii, nad jeziorem Wang. Na obecne miejsce został przeniesiony w 1842 r. Prócz szkieletowo-masztowych, w Skandynawii znajdują się też nieliczne kościoły zrębowe. W Szwecji, w miejscowości **Södra Råda**, znajdował się kościół z początku XIV w., będący prawdopodobnie najstarszym zrębowym kościołem w Europie. Spłonął on w 2001 r., trwa jednak jego rekonstrukcja.

Drugim, obok Skandynawii, niezwykle cennym skupiskiem drewnianych kościołów jest Polska. Znajduje się tu ich aż kilkaset. Dla porównania: na Słowacji znajduje się tylko kilkanaście drewnianych kościołów rzym.-kat.; w Czechach jest ich kilkadziesiąt.

Drewniane kościoły w Polsce stawiano już w XI w., ale nie dotrwały one do naszych czasów.

Wedle najnowszych badań za najstarszy drewniany kościół w Polsce uznać można świątynię w **Tarnowie Pałuckim** (Wielkopolska), której główny zrąb ścian powstał w latach 80-90 XIV w. (dotychczas uważano, że kościół ten zbudowany został w 1639 r.). W ostatnich latach ustalono również, że najpóźniej na przełomie XIV i XV w. zbudowany został kościół w **Kosieczynie** (woj. lubuskie). Wieża tego kościoła datowana jest metodą dendrochronologiczną na 1431 r.! Najwięcej średniowiecznych kościołów znajduje się na południu Polski. Na terenie polskich Karpat zachowało się ponad 20 kościołów z XV w.

3 VII 2003 r. na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO wpisano sześć kościołów z następujących miejscowości: **Binarowa, Blizne, Dębno, Haczów, Lipnica Murowana, Sękowa.**

II. OPIS BUDOWY

a) konstrukcja

Kościoły w Karpatach zbudowane są niemal wyłącznie na **zrąb**. Świątynie o konstrukcji szkieletowej są natomiast nieliczne - przykładem takiej nietypowej budowli może być kościółek (kaplica) w Skomielnej Czarnej.

Konstrukcję szkieletową mają natomiast kościelne **wieże**, które muszą być wytrzymałe na rozkołys dzwonów (zrąb w tych warunkach mógłby się rozsunąć). Szkieletową konstrukcję wież określa się mianem **konstrukcji słupowej (słupowo-ramowej)**.

Konstrukcja zrębowa i słupowa zazwyczaj nie jest jednak widoczna, ponieważ zewnętrzne ściany budowli często **obite są gontem** lub **pokryte szalunkiem** (pionowymi, rzadziej poziomymi deskami). Ma to znaczenie dekoracyjne oraz praktyczne - w ten sposób chroni się belki przed niekorzystnymi wpływami atmosferycznymi. Warto jednak zaznaczyć, że w najdawniejszych czasach zrąb nie był niczym pokryty, później zaczęto stosować gonty, a dopiero od ok. XVIII w. szalunek.

Szczególnie chroniona jest pierwsza belka zrębu (podwalina, przycieś), którą zazwyczaj dodatkowo osłania się **fartuszkami gontowym**.

Belki zrębu mogą się z czasem przechylać, dlatego często wzmacnia się je lisicami. **Lisice** są to pionowe belki, które przymocowuje się do belek zrębu zarówno od strony zewnętrznej, jak i wewnętrznej.

b) orientowanie kościoła

Najstarsze drewniane świątynie, zbudowane w XV, XVI i XVII w. są zawsze **orientowane**. Znaczy to, że najświętsze miejsce kościoła, **prezbiterium**, **skierowane jest na wschód**. Związane jest to z faktem, że zmarłego Chrystusa porównywano do wschodzącego słońca. Wschód słońca symbolizował zwycięstwo Chrystusa nad ciemnościami i złem.

Od XVIII w. powoli przestawano orientować świątynie i obecnie zwyczaj ten nie jest praktykowany.

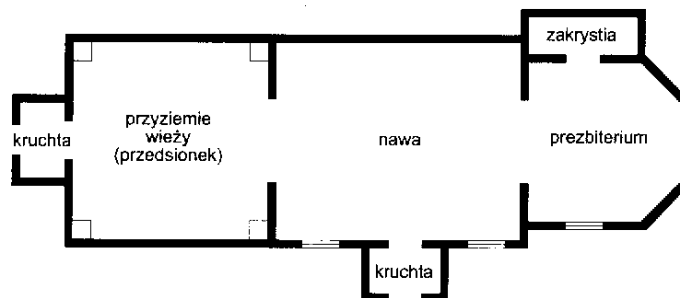
c) części kościoła

W bryle „typowego” kościoła można wyróżnić:

- **prezbiterium** - najświętsze miejsce kościoła, w świątyniach orientowanych skierowane na wschód. Od strony wsch. jest ono zazwyczaj zamknięte trójbocznie. Prostokątne zamknięcie jest znacznie rzadziej spotykane.
- **nawę** - część przeznaczoną dla wiernych, szerszą od prezbiterium i zazwyczaj prostokątną.
- **wieżę** - jej dolna część zazwyczaj służy jako przedsionek lub jest połączona z nawą i stanowi jej przedłużenie. W górnej części wieży mieszczą się natomiast dzwony.

Czasem kościół nie posiada wieży. Wtedy przy nawie od zachodu może stać szersza **kruchta**, osłaniająca główne wejście do świątyni. Do nawy od południa często przylega **kruchta boczna**, która osłania boczne wejście.

Do prezbiterium od północy zazwyczaj dobudowana jest **zakrystia**, czyli pomieszczenie pomocnicze, gdzie ksiądz przygotowuje się do nabożeństwa i gdzie znajdują się sprzęty liturgiczne i szaty. Czasem zakrystia jest piętrowa - na pięterku może znajdować się skarbczyk lub dodatkowe pomieszczenie.

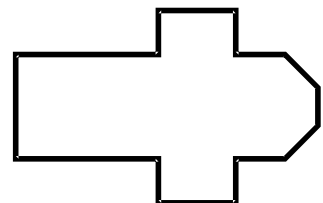

Prócz tego najbardziej typowego schematu drewnianej świątyni można wyróżnić układy znacznie rzadziej spotykane. Są to:

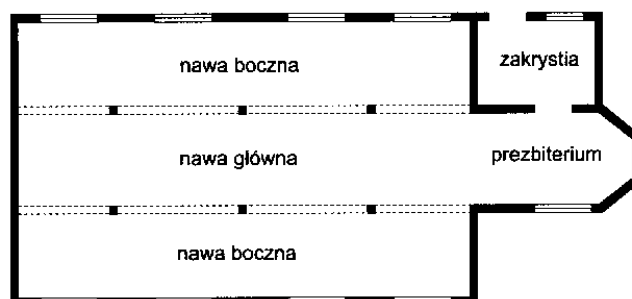
- **świątynie jednoprzestrzenne** - brak podziału na nawę i prezbiterium; części te mogą być wydzielone funkcjonalnie we wnętrzu świątyni, ale nie jest to zaznaczone architektonicznie. Najstarszą zachowaną świątynią, która pierwotnie była jednoprzestrzenna, jest kościół w Sromowcach Niżnych z XVI w.

- **świątynie na planie krzyża** - pomiędzy prezbiterium a nawą występuje nawa poprzeczna, czyli **transept**. W ten sposób kościoły budowano (np. Humniska) lub powiększano, tzn. odsuwano nawę od prezbiterium i między te części wbudowywano transept (np. Ptaszkowa, Brzeziny).

- **świątynie trójnawowe** - zamiast jednej nawy występuje nawa główna oraz dwie nawy boczne. Te trzy nawy mogą mieć jednakową wysokość (układ **halowy**) lub nawy boczne mogą być niższe od nawy głównej (układ **bazylikowy**).

d) otoczenie

Wokół kościołów zazwyczaj rosną drzewa, często bardzo stare. Jest to tzw. **starodrzew**. W dawnych czasach rola drzew była nie tylko dekoracyjna - miały one osłaniać kościół przed wiatrem i uderzeniami piorunów.

Teren wokół świątyni jest zazwyczaj ogrodzony i często określa się go mianem **cmentarza przykościelnego**. Jest to związane z faktem, że dawniej przy kościołach grzebano zmarłych - poza przykościelnym cmentarzem chowani byli tylko samobójcy, wyrzutkowie danej społeczności czy ofiary zarazy. Zwyczaj ten istniał aż do XIX w. i został zlikwidowany nakazem sanitarnym władz austriackich. Często jednak przy świątyniach można dostrzec kamienne nagrobki, które są pozostałością dawnych cmentarzy.

III. WYGLĄD ŚWIĄTYŃ W RÓŻNYCH WIEKACH

a) XV, XVI w.

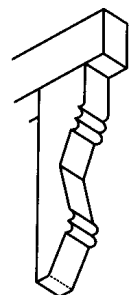
Drewniane świątynie z tego okresu to budowle **gotyckie**, postawione przez zawodowych cieśli. Kościoły te były zazwyczaj pierwotnie **dwuczęściowe** - posiadały tylko prostokątną nawę oraz węższe prezbiterium, zamknięte zazwyczaj trójbocznie. Z czasem do prezbiterium dobudowywano od pn. zakrystię, a do nawy od pd. i zach. - kruchty.

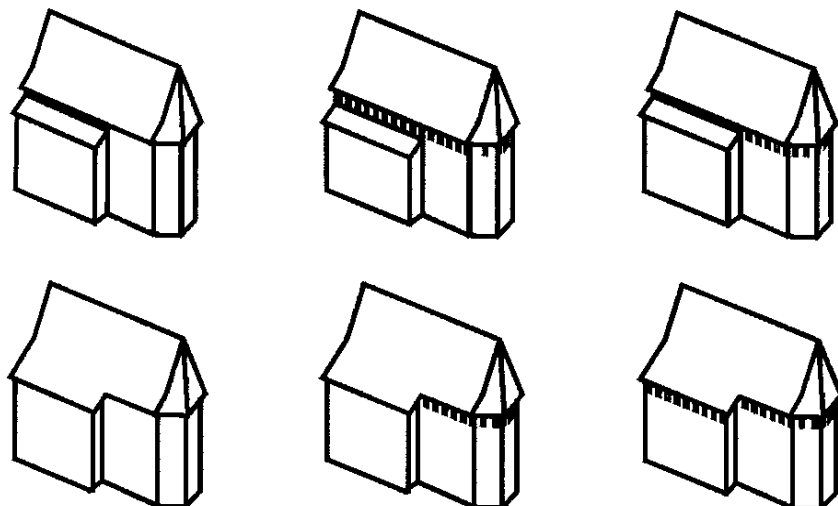
Do końca XVI w. **okna umieszczano wyłącznie po stronie południowej i ew. wschodniej**. Było to podyktowane względami klimatycznymi oraz symbolicznymi - wierzono bowiem, że po północnej stronie kościoła czają się diabły i wszelakie zło.

Dla kościołów z tego okresu najbardziej charakterystyczny jest sposób konstrukcji dachu. Na tej podstawie rozróżniono w Polsce kilka **odmian regionalnych** drewnianych świątyń.

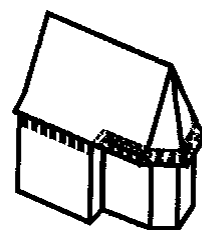
- **odmiana małopolska** - dominuje na terenie polskich Karpat. Charakterystyczne jest to, że nawa oraz węższe od niej prezbiterium pokryte są dachem jednokalenicowym. Aby to osiągnąć dostosowywano szerokość rozstawu krokwi dachowych do szerokości prezbiterium. Dach o takiej szerokości nie miał oparcia w nawie i nie mógł jej całej osłonić, bo była od niego szersza. Dlatego też górne belki zrębu prezbiterium przedłużano na nawę - powstawało w ten sposób oparcie dla krokwi dachowych. Boczne ściany nawy budowano nieco niższe - dzięki temu odsłonięte boki nawy można było przykryć dachem (przedłużoną połącią dachu głównego lub oddzielnymi dachami pulpituowymi). Wnętrze kościoła pokrywano **stropem płaskim**, który obniżano po bokach nawy tam, gdzie zrąb był niższy. Te obniżone fragmenty stropu po bokach nawy wyglądają jak skrzynie i są to tzw. **zaskrzynienia**. Taki sposób budowy dachu to **system „wieźbowo-zaskrzynieniowy”**.

Niekiedy konstrukcję tę wzmacniano dodatkowo **zaczepami**. Są to pionowe belki o dł. ok. 0,5 - 1,2 m, podwieszone do końca belki stropowej, wysuniętej na zewnątrz kościoła. Pełnią one funkcję konstrukcyjną, łącząc zrąb ścian z belkami stropowymi. Mogą występować zarówno przy ścianie prezbiterium i nawy lub tylko przy ścianie prezbiterium. Najciekawsze zaczepy znajdują się w Haczowie - cztery z nich mają kształt ludzkich masek.

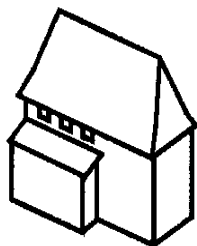

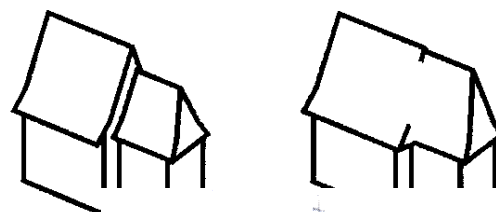
- **odmiana wielkopolska** - nawę i węższe prezbiterium przykrywano dachem jednokalenicowym, dzięki dostosowywaniu szerokości dachu do szerokości nawy. Wokół węższego prezbiterium tworzył się szeroki okap, podtrzymywany przez wypuszczone belki stropowe, wzmocnione zaczepami ze skośnymi zastrzałami. Na terenie Karpat podobną konstrukcję dachową mają jedynie kościoły w Jawiszowicach i Tyliczu. Kilkanaście innych kościołów o jednokalenicowych dachach ma okapy przy prezbiterium, ale bez zaczepów z zastrzałami (m.in. Gosprzydowa, Pisarzowa, Męcina, Chomranice).

- **odmiana mazowiecka** – szerokość rozstawu krokwi dachowych dostosowana jest, podobnie jak w Małopolsce, do szerokości prezbiterium. Mocno obniżone boczne ściany nawy nakryte są osobnymi daszkami pulpituowymi. Ponad nimi występują okna. Kościoły o takim układzie Karpat nie występują.

- **odmiana śląska** - szerokość rozstawu krokwi dachowych dostosowywano oddzielnie dla nawy, a oddzielnie dla węższego prezbiterium. Utworzony dach może być wyższy nad nawą i niższy nad prezbiterium lub mieć niemal jednakową wysokość nad obydwoema częściami (wtedy stromizna jego połaci dachowych jest różna). Gotyckie kościoły o takiej konstrukcji dachowej spotkać można w Karpatach w Beskidzie Śląsko-Morawskim w Czechach (m.in. w Gutach) i na Pogórzu Śląskim (m.in. w Osieku i Starej Wsi).

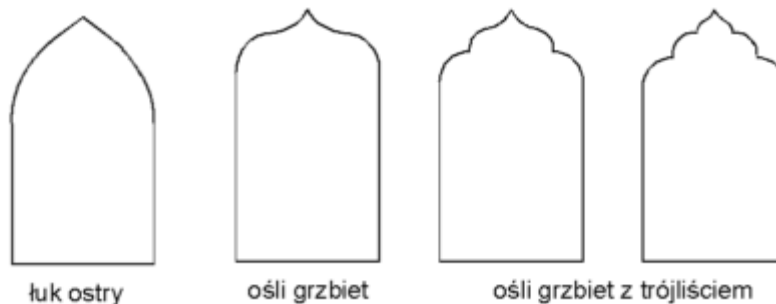
Kościoły podhalańskie - pojęciem tym określa się piętnastowieczne kościoły w **Dębnie Podhalańskim, Łopusznej,**

Harklowej i Grywałdzie oraz kościółek cmentarny w **Nowym Targu** z XVI w. Te sąsiadujące za sobą świątynie wyróżnia się spośród innych świątyń powstałych w tym okresie, gdyż mają wiele wspólnych, archaicznych cech:

- zostały one zbudowane na podobnym planie.
- **prezbiterium zamknięte jest ścianą płaską (!)** - jest to rozwiązanie nietypowe; prawie wszystkie świątynie z XV w. mają prezbiterium zamknięte trójbocznie.
- wszystkie miały pierwotnie dachy o uproszczonej konstrukcji więźbowo-zaskrzynieniowej, z charakterystycznymi płytkami zaskrzynieniami (kościół w Grywałdzie i Nowym Targu zostały przebudowane).
- pierwotnie każdy pokryty był polichromią patronową; zachowała się ona bardzo dobrze w Dębnie i szczątkowo w Harklowej i Łopusznej.

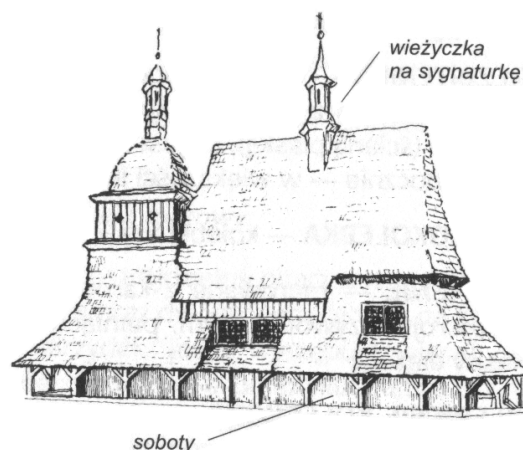
Gotyckie detale ciesielskie

W gotyckich drewnianych kościołach często występują bogate zdobienia ciesielskie. Widoczne belki konstrukcyjne, obramienia drzwi i okien są fazowane lub profilowane. Najstarszym, gotyckim wykresem portali jest łuk ostry. Od przełomu XV i XVI w. najbardziej popularny staje się tzw. ośli grzbiet oraz ośli grzbiet z trójliściem. Podobnie otwory okienne mogą być zamknięte u góry łukiem ostrym lub w ośli grzbiet.

b) XVII w.

Od XVII w. do drewnianych kościołów zaczęto powszechnie dobudowywać **wieże (dzwonnice)**, **wieżyczki na sygnaturkę**, a często także **soboty**. Obecnie uważa się jednak, że mogły być one stawiane już wcześniej, ale te pierwotne nie przetrwały do dnia dzisiejszego.

Najstarsza znana wieża na terenie polskich Karpat została dostawiona do dwuczłonowego kościółka w **Binarowej** już w 1596 r. Przed 1600 r. zbudowano wieżę w **Trzcinicy**, a w 1601 r. w **Dębnie Podhalańskim**. Wieże gotyckie są zazwyczaj strzeliste, o pochyłych ścianach, zwieńczone izbicą oraz ostrosłupowym hełmem. **Izbica** to najwyższa, nadwieszona kondygnacja drewnianej wieży, tworząca pięterko dzwonowe; jej kształt wywodzi się ze średniowiecznych form obronnych. Izbica może być **pozorna** - nie posiada wtedy podłogi, nie jest więc osobnym pomieszczeniem, a ma wyłącznie znaczenie dekoracyjne.

Wieżyczka na sygnaturkę to niewielka wieżyczka mieszcząca mały dzwon - sygnaturkę. Znajduje się na kalenicy dachu kościoła, zazwyczaj w miejscu, gdzie łączy się nawa z prezbiterium. Wieżyczki te występują obecnie niemal na wszystkich świątyniach.

Soboty (podcienia) to wsparte na słupach niskie zadaszenie, otaczające cały kościół lub tylko jego część. Chronią one podwalinę przed zniszczeniem. W większych sobotach mogli przebywać wierni, którzy mieszkali tak daleko od kościoła, że musieli do niego przychodzić już w sobotę i czekać całą noc na Mszę Św. Podcienia mogą być: 1) **otwarte** - utworzone tylko z daszku i słupów; 2) **zamknięte** - dodatkowo oszalowane, tworzące zamknięte pomieszczenie.

c) XVIII w.

Kościół zbudowane w XVIII w. mają często **cechy barokowe**, zaznaczone w mniejszym lub większym stopniu.

- **Plan budowy** dość często **odbiega od „typowego” planu** świątyni. Mogą to być budowle jednowowe lub trójnawowe (w układzie bazylikowym lub halowym), nierzadko posiadają transept lub parę symetrycznych kaplic.
- Zmieniony jest stosunek wysokości ścian do wysokości dachu. **Ściany** są tu zazwyczaj **wysokie**, a **dach niski**, podczas gdy świątynie gotyckie mają stosunkowo niskie ściany i strzeliste dachy.
- Odrzucono „wieżbowo-zaskrzynieniową” konstrukcję dachu. **Dach** jest zazwyczaj **dwukalenicowy** (osobny dach nad prezbiterium i osobny nad nawą).
- We wnętrzu świątyni występują **pozorne sklepienia kolebkowe**, rzadziej stropy płaskie, charakterystyczne dla gotyckich kościołków.
- Wnętrze jest zazwyczaj bardziej przestronne i jasne - oświetlone jest przez **duże okna**, umieszczone zarówno **od strony południowej, jak i północnej**.
- Wieże mogą mieć tradycyjny, pochyły kształt lub mieć ściany proste, często kilkukondygnacyjne. Ciekawa, ośmioboczna wieża zdobi kościółek w Gromniku.
- O barokowym charakterze świadczą często **baniaste lub cebulaste hełmy** na wieżach czy wieżyczkach na sygnaturkę, jednakże w ten sposób udekorowano także wiele starszych świątyń.

Na terenie polskich Karpat występuje kilka kościołów, które można uznać za typowo barokowe i które naśladują budowle murowane.

Najciekawsze są świątynie w **Szalowej**, **Jaćmierzu** i **Jasienicy Rosielnej**. Oprócz wymienionych wcześniej cech budowy mają one wspaniałe, barokowe fasady, utworzone przez szczytową ścianę nawy oraz **dwie wieże**, o prostych ścianach, zwieńczone baniastymi hełmami.

Kościół w **Symbarku** ma dach ozdobiony pięknymi wolutowymi spływami.

Kościół w **Skawinkach** (przeniesiony z Przytkowic) zbudowany jest na planie krzyża greckiego i naśladuje barokowy kościół Sakramentek z Warszawy.

d) XIX, XX w.

W XIX w. nastąpił regres drewnianego budownictwa sakralnego. Powstałe w tym czasie świątynie mają zazwyczaj kształt tradycyjny, zbliżony do najstarszych kościołów, ale zostały one wykonane w sposób znacznie uproszczony. Dopiero pod koniec XIX w. zaczęto poszukiwać nowych form architektonicznych. Znamiennym rezultatem tych poszukiwań był m.in. rozwój „**stylu zakopiańskiego**”. Najbardziej znanym, sztandarowym wręcz przykładem świątyni w stylu

zakopiańskim jest kaplica w Zakopanem Jaszczurówce, zaprojektowana przez Stanisława Witkiewicza.

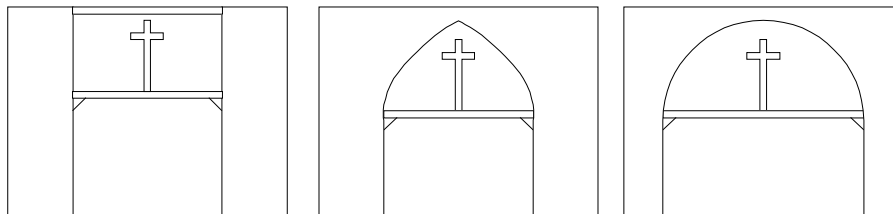
W okresie międzywojennym opracowano ponownie **wzór „tradycyjnej” świątyni** - twórcą tego planu był znany architekt **Zdzisław Mączyński**. Zaprojektował on „tradycyjne” kościoły w Kąclowej, Bystrzycy i Wysowej.

Po II wojnie światowej budownictwo drewniane stało się mało popularne i obecnie nie powstaje zbyt wiele drewnianych kościołów.

IV. WNĘTRZE

a) ściana tęczowa

Ściana tęczowa jest to przegroda między prezbiterium a nawą. W większości kościołów jest ona ograniczona do belki tęczowej, na której ustawiona jest grupa Pasji. W niektórych kościołach ponad belką tęczową występuje ścianka z obszernym, ostrołukowym lub półkolistym otworem.

b) polichromia - malowidła zdobiące ściany

Polichromie malowano bezpośrednio na zrębie ścian i na gładzonych belkach stropów. Drewno pokrywano cienką warstwą gruntu kredowo-klejowego; w okresie późnego baroku grunt nieco pogrubiano. Na tym gruncie, po wykonaniu rysunku węglem, kładziono płasko farbę.

Ze względu na tematykę polichromia może być: 1) **architektoniczna**; 2) **figuralna (narracyjna)** - ukazuje świętych lub sceny z Biblii; 3) **ornamentalna (gł. roślinna)** - o charakterze wyłącznie zdobniczym. Specjalnym rodzajem polichromii są malowidła **iluzjonistyczne**, mające naśladować formę przestrzenną, np. ołtarz; stosowane szczególnie często w okresie baroku.

Najstarsza polichromia zachowała się w kościele w Haczowie. Gotyckie malowidła pochodzą z 1494 r. i stanowią jeden z największych i najbardziej jednorodnych stylistycznie zespołów figuralnym malowideł z XV w. w Polsce.

Starą, archaiczną formą polichromii, rozpowszechnioną gł. w XV i na początku XVI w., jest **polichromia patronowa**. Tego typu dekoracje wykonywano za pomocą patronów, czyli szablonów ze skóry lub papieru, z powycinanymi wzorami. Gdy nakładano farbę na wycięte miejsca, na malowanej powierzchni powstawał wzór. Jeden patron miał wycięty wzór tylko dla jednego koloru; wykorzystując kolejno kilka różnych patronów można było uzyskać wielobarwną kompozycję. Tym samym patronem malarz mógł posługiwać się wielokrotnie.

Przykłady: polichromie patronowe zachowały się doskonale w **Dębnie Podhalańskim**, a także szczątkowo w Harkłowej, Łopusznej, Binarowej czy w Lipnicy Murowanej. Współczesną polichromię patronową można oglądać w Biesiadkach.

W pierwszej poł. XVI w. stropy dekorowano także luźnymi kompozycjami roślinnymi (np. strop nad nawą w Krużlowej Wyżnej). Od połowy XVI w. rozpowszechnił się zwyczaj zdobienia stropów drewnianymi lub malowanymi **kasetonami z rozetami**, charakterystycznymi dla renesansu. Ściany dzielono strefowo na kwadraty, w których malowano rozbudowane cykle scen pasyjnych, cykle z życia świętych, postacie apostołów. Przedstawienia te były początkowo płaskie i graficzne, o skróconej perspektywie.

Przykłady: Podole, Przydonica, Łękawica (spalony).

W XVII i na początku XVIII w., oprócz kasetonów, dekorowano stropy także kompozycjami przedstawiającymi sceny niebiańskie, wypełnione chórami anielskimi, z ciekawym tłem krajobrazowym. Ściany dalej dzielono strefowo, ale podziały często dokonywano za pomocą malowanych, iluzjonistycznych kolumn, belkowań, gzymsów, etc. Malowidła były barwne, wykonane z rozmachem, z zachowaniem perspektywy, z ciekawym tłem.

Przykłady: Trybsz (1647r.), Binarowa (1641-50), Orawka (II poł. XVII w. i 1711r.), Mikuszowice Krakowskie (1723 r.).

W XVIII w. do dekoracji ścian kościołów wykorzystywano tapety, kurdybany, tkaniny. Często polichromie były ich malarską imitacją. Zazwyczaj wykonywano malowidła o motywach ornamentalnych i architektonicznych; nierzadko tworzone iluzjonistyczne kompozycje.

Przykład: Szalowa.

V. KOŚCIOŁY EWANGELICKIE - ZBORY

Drewniane zbory to budowle o konstrukcji szkieletowej lub zrębowej. Często **jednoprzestrzenne**, bez wyodrębnionego prezbiterium, zbudowane na planie prostokąta lub krzyża greckiego. (Dzięki tej centralizacji wierni mogli być bliżej ołtarza i kazalnicy). Typowym elementem architektonicznym są **empory** – wewnętrzne, obiegające kościół galerie, przeznaczone dla wiernych. Dzięki emporom w kościele jest więcej miejsca, zwiększona jest widoczność i słyszalność. Zarówno empory jak i przestrzeń pod nimi oświetlona jest własnymi oknami, dlatego w zborach znajdują się dwa, a czasem i więcej rzędów okien.

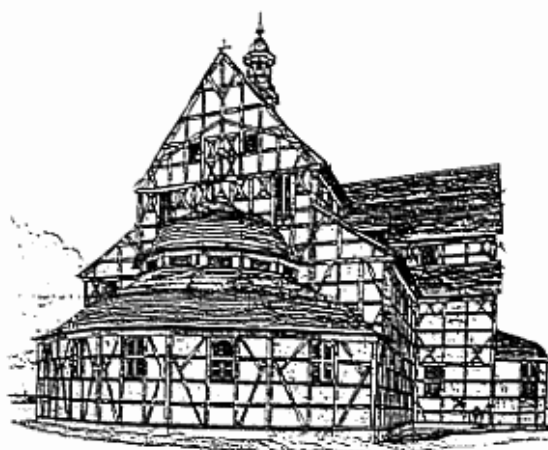
Na terenie polskich Karpat znajduje się tylko jeden drewniany, zrębowy zbor. Został on zbudowany w **Stadlach** w 1786 r. przez ewangelików osiadłych w okresie kolonizacji józefińskiej. W latach 50-tych XX w. przeniesiono go do Świniarska, zamieniono na kościół rzym.-kat. i gruntownie przebudowano (zlikwidowano empory, przebudowano wieżę, dobudowano podcienia, etc). W 2005 r. obiekt przetransportowano do skansenu w Nowym Sączu i przywrócono do pierwotnej postaci.

Do najcenniejszych kościołów ewangelickich w Polsce należą tzw. **kościół pokoju** na Dolnym Śląsku. Kilka lat po pokoju westfalskim, w 1652 r., zezwolono ewangelikom na wybudowanie trzech kościołów, ale obwarowano to kilkoma obostrzeniami:

- kościoły miały powstać poza murami miejskimi;
- przy ich budowie nie można było używać cegieł ani kamieni;
- kościoły nie mogły mieć wież ani dzwonów.

Kościół zbudowano w **Świdnicy, Jaworze i Głogowie** (ten spłonął wkrótce po postawieniu). Powstały budowle drewniane, o konstrukcji szkieletowej, wypełnionej szachulcem. Są to ogromne obiekty, z kilkoma rzędami empor, mogące pomieścić kilka tysięcy osób (Świdnica – 7500, Jawor – 6000).

13 XII 2001 r. kościoły te wpisano na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO.

Na terenie słowackich Karpat znajdują się natomiast tzw. **kościół artykularne**. Po ugodzie w Sopron w 1681 r. zezwolono ewangelikom na wybudowanie kościołów zgodnie z artykułami XXV-XXVI. Podobnie jak kościoły pokoju musiały stać poza obrębem miast, nie mogły mieć wież ani dzwonów, a przy ich budowie nie można było stosować cegły i kamienia.

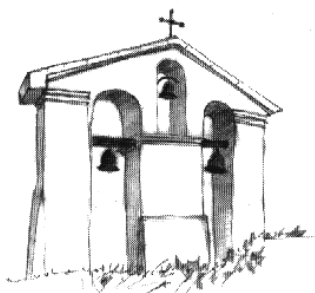
Na Słowacji zachowało się do dziś pięć kościołów artykularnych w następujących miejscowościach:

- **Kežmarok** (1687, przebudowany 1717)
- **Svätý Kríž** (zbudowany w 1693 w Paludzy, przebudowany w 1774, przeniesiony na obecne miejsce w latach 1974-82)
- **Hronsek** (1725)
- **Leštiny** (1689)
- **Istebné** (1686)

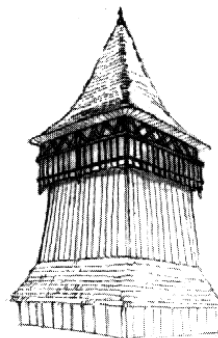
W 2008 r. kościoły z miejscowości Kežmarok, Hronsek i Leštiny zostały wpisane na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO.

DZWONNICE DREWNIANE

Dzwonnica – odrębna budowla lub część budowli mieszcząca dzwony, zazwyczaj o formie wieży, czasem o formie parawanowej ściany arkadowej (tzw. dzwonnica parawanowa, murowana).

Dzwonnica parawanowa

Dzwonnica wolnostojąca

Drewniane dzwonnice często zespolone są z bryłą kościoła. Niekiedy cały kościół jest murowany, a tylko dzwonnica – drewniana. Przykłady: Bukowina Tatrzańska, Wisła Głębce.

Drewniane dzwonnice mogą także stać nieopodal kościoła, lecz nie być z nim połączone (tzw. dzwonnice wolnostojące). Przykłady: Bochnia – dzwonnica z 1525 r., spalona w 1987 r. i odbudowana; Spytkowice.

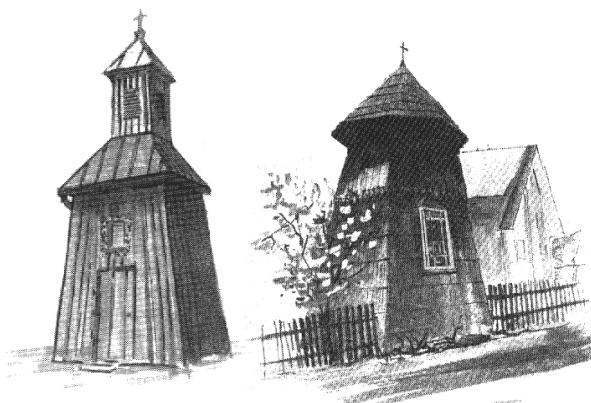
Dawniej wznoszono również tzw. **dzwonniczki LORETAŃSKIE, BURZOWE, NA PŁANETNIKI.**

Budowano je z dala od kościołów, przy drodze prowadzącej przez wioskę, w przysiółkach, zazwyczaj w bliskim sąsiedztwie zabudowań. Dzwoniono w różnych celach:

- na modlitwę Anioła Pańskiego;
- aby wezwać ludzi na nabożeństwa majowe czy różańcowe; zasadniczą część nabożeństw majowych, które odprawiano często pod dzwonniczkami, stanowi litania do Matki Bożej, tzw. litania loretańska, ukształtowana w sanktuarium Domu Świętego w Loreto i stamtąd rozprzestrzeniona na cały świat; właśnie od tej litanii dzwonniczki zwie się loretańskimi;
- „na twogę”, w czasie klęsk żywiołowych, pożarów;
- „na burzę”; wierzono, że dźwięk dzwonka rozprasza chmury burzowe i przepędza planetniki, czyli demony rządzące chmurami; wedle powszechnego mniemania moc odgania planetników ma jedynie taki dzwon, którym nigdy nie dzwoniono umarłemu.

Dzwonniczki loretańskie mają różną formę architektoniczną:

- Najprostsze utworzone są tylko z czterech słupów, pochylonych ku środkowi i wzmocnionych zastrzałami; wieńczy je niewielki daszek, osłaniający dzwonek (Zawoja Czatoża, Koszarawa Bystra).
- W pozostałych cztery słupy, wzmocnione zastrzałami, stanowią konstrukcję, którą oszalowano (obito deskami – wzdłużnie lub poprzecznie) lub obito gontem. Daszek jest niewielki, zazwyczaj namiotowy, kryty gontem.
- Niekiedy zwieńczenie dzwonniczki stanowi wąska wieżyczka (Bierna, Grzechynia) lub latarnia (Czernichów, Międzybrodzie Żywieckie Żar).
- Sporadycznie wewnątrz dzielono na kondygnacje.

Inne przykłady: Sól, Nielewica, Stryżawa Roztoki, Stryżawa Wsiórz, Zubrzyca Wielka, Danielki, Ciche, Międzyczerwienne.

KAPLICZKI DREWNIANE

Kapliczki – niewielkie obiekty kultowe, stawiane często w podziękę za otrzymane dary, jako przebłaganie za grzechy, antidotum na wszelakie zło, w celu upamiętnienia miejsc bitew czy też postaci świętych.

Drewniane kapliczki są najczęściej skromne, wykonane zazwyczaj przez samych fundatorów. Mogą mieć różną formę architektoniczną.

1) KAPLICZKI DOMKOWE

Są to małe świątynie, budowle będące miniaturami kościołów. Zbudowane zazwyczaj na planie kwadratu lub prostokąta, niekiedy dodatkowo z wyróżnioną częścią prezbiterialną. Postawione w konstrukcji szkieletowej lub zrębowej, szalowane lub pobite gontem. Nakryte dachem dwuspadowym, trójspadowym, czterospadowym lub namiotowym. Na dachu często usytuowana wieżyczka, niekiedy z dzwonkiem.

2) KAPLICZKI SZAFKOWE

Niewielkie kapliczki, zazwyczaj zawieszane na drzewach, czasem na drewnianych słupach. Mają kształt płytkiej szafki, od frontu zazwyczaj odsłoniętej lub zamkniętej przeszklonymi drzwiczkami.

